

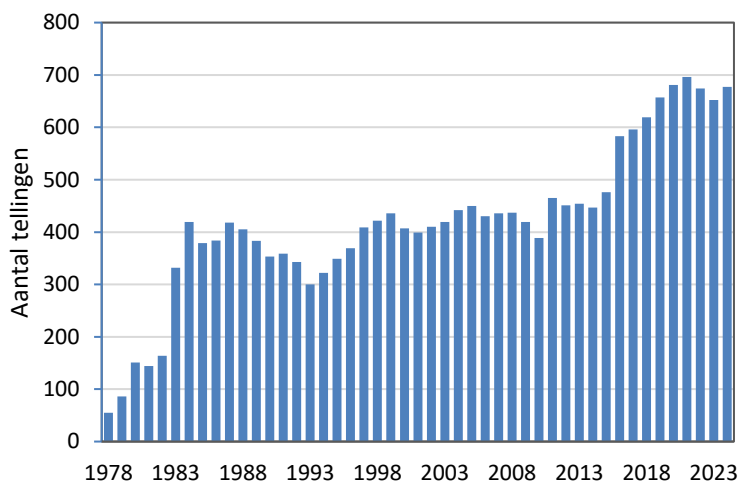
PTT Nieuwsbrief december 2025

Willem van Manen – willem.vanmanen@sovon.nl

De komende telling staat weer voor de deur, dus tijd voor een terugblik op de resultaten tot en met vorig jaar. We doen dit aan de hand van de door het CBS berekende indexen (zie bijlage), die toch nog wel wat kunnen afwijken van de door mijzelf berekende indexen in de januari-nieuwsbrief aan het begin van dit jaar. Het aantal getelde routes was weer wat hoger dan in de afgelopen jaren, beter kunnen we niet wensen!

Zo goed als het gaat met het PTT-project, zo slecht staat het ervoor met de Matkop, de enige bosvogel die zich wat misère betreft kan meten met soorten uit het agrarisch cultuurland, zoals Patrijs en Ringmus.

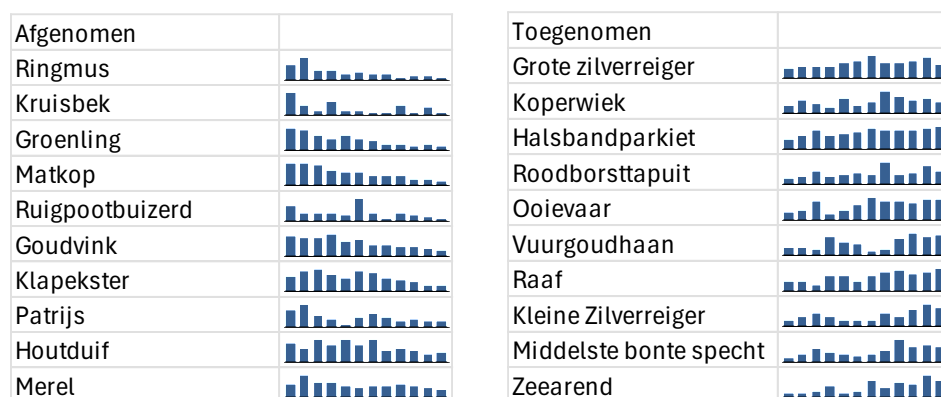

Figuur 1. Aantal getelde PTT-routes per jaar.

Recente ontwikkelingen

Een historisch maximum bereikten in december 2024 Waterral, Pontische |Meeuw, Halsbandparkiet, Raaf en Appelvink, alle soorten die zich tijdens de telperiode vestigden in Nederland of al langere tijd in aantal toenemen. Het aantal soorten met een historisch minimum is bedraagt maar liefst 20 soorten: Geoorde Fuut, Kleine Zwaan, Wilde Zwaan, Brilduiker, Sperwer, Ruigpootbuizerd, Torenvalk, Scholekster, Turkse Tortel, Steenuil, Heggenmus, Merel, Matkop, Zwarte Mees, Ekster, Zwarte Kraai, Huismus, Ringmus, Groenling en Goudvink. Opvallend zijn de drie soorten roofvogels en het grote aantal soorten (acht) dat in zijn verspreiding sterk gebonden is aan bebouwing. Dit is een aanwijzing dat niet alleen in de landbouw, maar ook in de directe omgeving van huizen, ontwikkelingen gaande zijn waarbij de ruimte voor vogels inkrimpt.

Ook bij de soorten die in de afgelopen 10 jaar het meest duidelijk toe- en afnamen, is te zien hoe aarzelend de toenames inmiddels zijn in vergelijking tot de resolute afnames.

Figuur 2. Aantalsontwikkeling van de tien soorten die in de afgelopen 10 jaar het sterkst toenamen dan wel afnamen (watervogels uitgezonderd)

Matkoppen in Nederland: Afname of weg van teruggeweest?

Al jarenlang nemen Matkoppen in aantal af in Nederland en inmiddels komt uitsterven in zicht. Een dergelijk patroon kennen we wel van soorten die verbonden zijn met het agrarische landschap, maar niet van een bosvogel. Door middel van een analyse van de resultaten van winterpunttellingen (PTT) en situaties in het buitenland, probeer ik in dit artikel dichter bij de oorzaak van deze afname te komen. Daarbij onderzoek ik habitatgebruik, eventuele competitie met Kool- en Pimpelmees en aanwezigheid van de Grote Bonte Specht als belangrijkste predator.

Matkop in de boomsoort waarnaar hij in het Engels is vernoemd. Bisonbaai, Ooijpolder, 10 januari 2025 (Harvey van Diek).

Inleiding

Matkoppen komen voor van West-Europa tot Oost-Siberië, waarbij ze zich in het oosten beperken tot taiga en gebergten, maar in het westen ook in laagland voorkomen. In dat laagland, waar Nederland deel van uitmaakt, komen ze voor in zowel (vochtig) loofbos als naaldbos. In loofbos komen ze voor in grienden of jonge loofbossen op kleigrond, zoals in Flevoland, maar ook in berkenopslag op zure veengrond (Bult 2018). De bossen die Matkoppen bewonen verkeren vaak in een relatief jong stadium (Straub 2013). Je zou kunnen zeggen dat Matkoppen alleen ontbreken in echt oude bossen. In het gefragmenteerde Nederland is dat niet zo goed zichtbaar, maar in het oerbos van Białowieża in Oost-Polen des te beter. Daar kwam de Matkop uitsluitend voor in het enige naalddhoutplot in het grote bosgebied, dat verder vooral bestaat uit oud eiken-, linden- en elzenbos (Wesołowski *et al.* 2015). Matkoppen zijn bepaald niet reislustig. Dat is te zien aan het ontbreken als broedvogel op onze Waddeneilanden (Bult 2018), het bijna ontbreken in trektellingen en de bescheiden verplaatsingen in Nederland (vogeltrekAtlas.nl). Bij uitzondering wordt trek van enige omvang waargenomen, zoals op ringstation Ventès Ragas Ornithological Station aan de Oostzeekust in Litouwen. Daar werden op 3 oktober 2023 912 verschillende Matkoppen gevangen, waaronder eentje die eerder was geringd in Estland (trektellen.nl). Dergelijke reislust is ook daar incidenteel, maar komt meer voor in Noordoost-Europa dan in de gematigde streken (migrationatlas.org).

Matkoppen hakken, in tegenstelling tot de meeste andere mezen (behalve de Kuifmees), doorgaans zelf een nestholte. Vanwege hun delicate snaveltje doen ze dat uitsluitend in dood hout, met daarbij de regel “hoe rotter, hoe beter”. In Groot-Brittannië, Finland en Midden-Europa werden de meeste nesten aangetroffen in wilg, berk en els. Vaak betreft het vrij dunne bomen met een stamdikte ter hoogte van het nest van 11-12 cm, maar soms dunner tot 5 cm (Broughton 2025, Glutz von Blotzheim & Bauer 1993). Met dergelijke constructies weten Grote Bonte Spechten wel raad en dit is dan ook de meest genoemde predator van matkopnesten.

De Matkop bewoont binnen Nederland een grote diversiteit van bossen en de landschapstypes waarin hij voorkomt breidden zich de afgelopen decennia uit, waarbij je moet denken aan:

- nieuwe bosaanplant;
- inrichting van waterbergingen in beek- en rivierdalen;
- het ondanks verwoede pogingen van natuurbeheerders voortdurend verbossen van heidevelden en veengebieden, een proces dat recentelijk wordt gefaciliteerd door vestiging van de wolf;
- Kap van bos zodat er voortdurend en vrijwel overal jongere bosstadia zijn die optimaal zijn voor Matkoppen. Recente naaldbossterfte heeft daar een schepje bovenop gedaan.

Daarnaast zijn in Nederland de werkelijk open gebieden zo goed als verdwenen. Overal zijn in de vorm van boomrijen, singels en tuinen structuren ontstaan waarlangs de pleinvrezende Matkoppen zich kunnen verplaatsen, om nog maar te zwijgen van maatregelen als ecologische hoofdstructuren die als doel hebben natuurgebieden met elkaar verbinden. Van de ontwikkelingen in het boerenland, die zo desastreus uitpakt voor weidevogels, mag je aannemen dat ze aan de Matkoppen vrijwel ongemerkt voorbij zijn gegaan.

Rozengeur en maneschijn dus voor de Matkoppen, maar de realiteit is ontnuchterend: Van de Nederlandse standvogels laten alleen Ringmus en Patrijs, exponenten van een volledig verdwenen cultuurlandschap, een vergelijkbare trend zien.

Zowel in Groot-Brittannië (Siriwardena 2004, Broughton 2025) als in Finland (Lehikoinen 2024), waar de afname van de Matkop veel overeenkomst vertoont met de Nederlandse situatie, is onderzoek gedaan naar oorzaken van het verdwijnen van Matkoppen. Daarbij is gekeken naar habitatveranderingen, competitie met Kool- en Pimpelmees, jaarlijkse overleving, nestelgelegenheid en aanwezigheid van de Grote Bonte Specht als predator.

Met behulp van de PTT-dataset kunnen we een aantal van deze variabelen ook voor Nederland onderzoeken. In deze nieuwsbrief volop aandacht voor de zo bescheiden ogende Matkop, die met zijn stierennek vrolijk nazelend en peuterend zijn ondergang tegemoet snelt.

Werkwijze

PTT-telpunten zijn vanaf 1978 geteld in de periode 15 december-1 januari. Per punt werd 5 minuten geteld, waarbij alle waargenomen soorten werden genoteerd. In het geval van Matkoppen is het waarschijnlijk dat de meeste vogels binnen een afstand van 100 m van het telpunt zijn waargenomen. Per jaar werden gemiddeld 8.122 punten geteld, geleidelijk toenemend van 2.500 in 1980 tot meer dan 13.000 vanaf 2020. In de aanvangsjaren 1978 en 1979 werden respectievelijk 780 en 1.440 punten geteld. De punten liggen niet random verdeeld over Nederland, maar alle uithoeken en habitats worden jaarlijks redelijk gedekt.

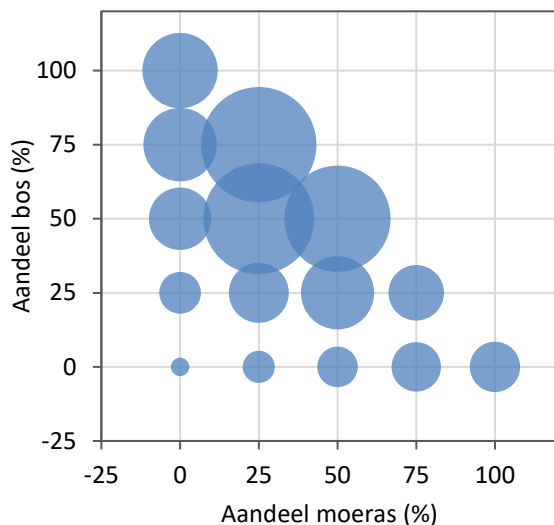
Aan de waarnemers is destijds gevraagd om bij elk telpunt de omgeving te karakteriseren door aan de landschapstypes bos, bebouwing, heide, moeras, agrarisch en water vier waardepunten toe te kennen naar rato van voorkomen. Van deze classificatie is gebruikgemaakt tot en met 2005. Voor de periode daarna zijn voor ieder telpunt vier punten gegenereerd, op 50 m afstand in elke windrichting. Met behulp van het Bestand Bodemgebruik van het CBS uit 2015 is van deze punten het habitat gekarakteriseerd, gebruikmakend van dezelfde landschapstypes al bij de toekenning door de PTT-waarnemers.

De trend is berekend met TRIM door het CBS, tenzij anders vermeld. Deze methode analyseert tijdreeksen van tellingen met loglineaire modellen op basis van Poisson-regressie, en schat voor elk jaar een relatieve index ten opzichte van een gekozen basisjaar. Ontbrekende tellingen worden niet simpelweg genegeerd, maar via het model voorspeld, zodat er consistente indexreeksen en trendramingen ontstaan ondanks onvolledige data.

Resultaten

Habitatgebruik

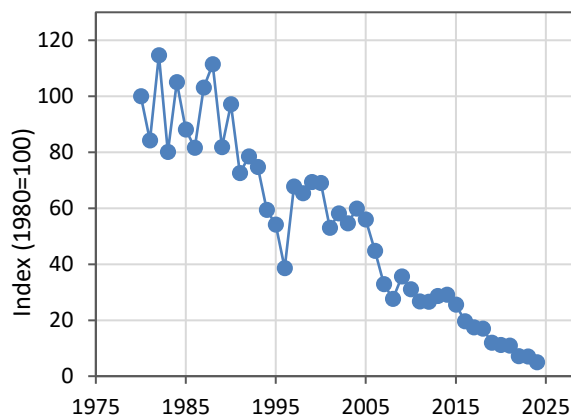
Naarmate er meer bebouwing, heide, agrarisch gebied en water op de telpunten voorkwam, werden er minder Matkoppen geteld. In het geval van bos gold: hoe meer bos, hoe meer Matkoppen, terwijl bij moeras de grootste aantallen werden geteld wanneer 25-50% van de omgeving uit dit habitat bestond. Uit een interactie tussen de habitats bos en moeras blijkt dat de grootste aantallen werden aangetroffen wanneer zowel bos als moeras aanwezig waren op het telpunt (figuur 1). Moerasbos is echter schaars in Nederland, zeker in vergelijking met droger bos. Van de 10.737 waargenomen Matkoppen werden er 7.156 waargenomen in bos zonder component water of moeras en slechts 858 in bos mét een dergelijke component. Hoewel dus het voorkeurs habitat van de Nederlandse Matkoppen tussen 1978 en 2024 bestond uit vochtig bos, leefde veruit het grootste deel in droge bossen.

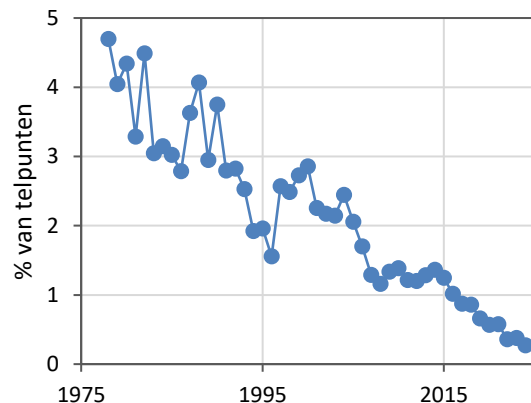
Figuur 1. Habitatvoorkeur van de Matkop aan de hand van classificatie op de PTT-telpunten. De grootte van de bollen verbeeldt het gemiddeld aantal waargenomen Matkoppen per telpunt, waarbij het kleinste symbool staat voor 0,005 individuen, het grootste (25% moeras, 75% bos) voor 0,20 individuen. N=381.720 getelde punten.

Trend

De met TRIM door het CBS berekende indexwaarden voor de Matkop in het PTT laten een afname zien die lineair verloopt (figuur 2). De regelmaat is echter gezichtsbedrog, want in werkelijkheid versnelt deze in de loop van de tijd. In de periode 1980-89 was er nog nauwelijks sprake van afname, in 1990-99 bedroeg die jaarlijks gemiddeld 3%, in 2000-2010 5%, in 2010-19 9% en vanaf 2020 28%. De trend was identiek in alle onderscheiden (combinaties van) habitats en er bestond zelfs geen heel klein verschil tussen de trend in de westelijke en oostelijke helft, dan wel de noordelijke en zuidelijke helft van Nederland. De afname in het percentage telpunten waarop Matkoppen werden waargenomen vertoont een vrijwel identiek patroon (figuur 3), wat aangeeft dat de aantalsdaling vaak resulteerde in lokaal verdwijnen van de soort.

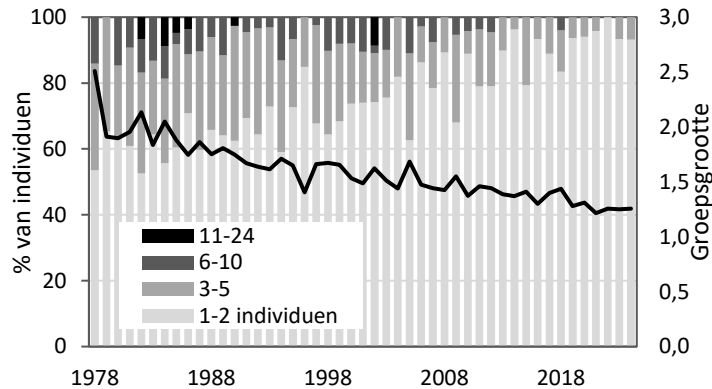
Figuur 2. Met TRIM berekende trend van de Matkop aan de hand van PTT-tellingen in Nederland.

Figuur 3. Afname in het percentage van de PTT-telpunten waarop Matkoppen werden waargenomen.

Groepsgrootte

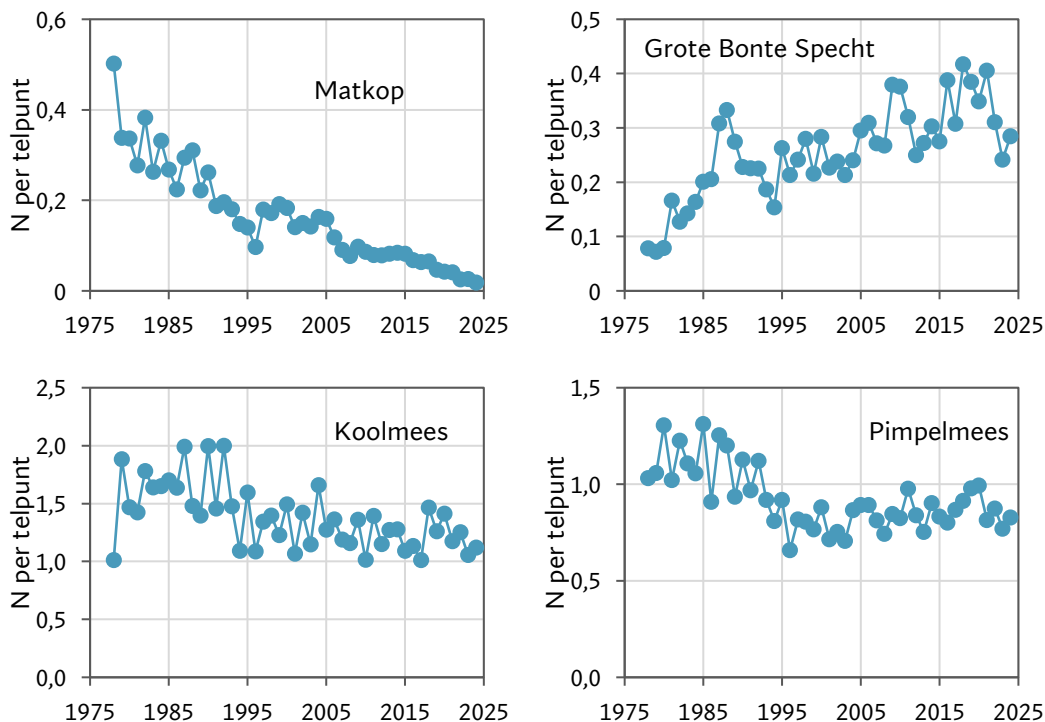
In 62% van de gevallen werden Matkoppen alleen waargenomen en in 27% werden twee vogels genoteerd. Nog eens 10% van de waarnemingen betrof 3-5 individuen. Nog meer Matkoppen op één telpunt (tot maximaal 24) was zeldzaam, tezamen slechts 1,5% van de waarnemingen. Naarmate de Matkop in de loop van de onderzoeksperiode zeldzamer werd, werden minder vaak groepen van 3-5 vogels geteld (figuur 4). Een groter aantal werd na 2012 nog maar eenmaal (een groep van 6 in 2018) waargenomen. De afname manifesteerde zich dus niet alleen in de lokale verdwijning van de soort, ook de aantallen op punten waar ze wél werden gezien, werden geleidelijk kleiner.

Figuur 4. Aantal (groepsgrootte) Matkoppen dat per telpunt werd waargenomen als percentage van de jaartotalen, en het gemiddelde per jaar.

Aanwezigheid van Koolmees, Pimpelmees en Grote Bonte Specht

Om een indruk te krijgen van de hoeveelheid Kool- en Pimpelmezen en Grote Bonte Spechten waar Matkoppen in de loop van de tijd mee te maken kregen, zijn alle PTT-telpunten geselecteerd waar sinds 1978 Matkoppen zijn waargenomen. Het gaat om 3601 telpunten, die gezamenlijk 81.423 maal werden geteld (elk punt gemiddeld in 22,6 jaren). De reeksen (figuur 5) vormen de betrouwbaarst mogelijke afspiegeling van het aantalsverloop van deze soorten in matkopleefgebied. Het gemiddelde aantal Matkoppen komt sterk overeen met de middels TRIM berekende trend in figuur 2. Het aantal Kool- en Pimpelmezen nam licht af, maar het aantal Grote Bonte Spechten vervijfvoudigde tussen 1978-80 en 2020.

Figuur 5. Aantalsverandering van Matkop, Grote Bonte Specht, Koolmees en Pimpelmees op alle PTT-telpunten waar tussen 1978 en 2024 Matkoppen zijn waargenomen. Het gaat om 3.601 verschillende telpunten, die in totaal 81.423 maal (gemiddeld in 22,6 jaren) zijn geteld.

Discussie

Trend

Bijna overal in Europa heerst een negatieve matkoptrend, waarbij de veranderingen het sterkst waren in Groot-Brittannië, Vlaanderen en Nederland (winter). In Duitsland lijkt de achteruitgang minder sterk. In een bosgebied bij Baden-Württemberg nam de soort zelfs toe van 5 in 1993-98 naar 48 in 2009-12, waarbij de toename kon worden gelinkt aan in de jaren negentig ontstane stormvlakten in een bosgebied dat oorspronkelijk was aangeplant tussen 1830 en 1950 (Straub 2013). Vreemde eend in de bijt is verder Zwitserland, waar een toename wordt genoemd voor een periode waarin de aantallen in noordelijker gelegen landen juist sterk daalden. Deze toename vond plaats in het zuidelijk deel van Zwitserland, waar de ondersoort *montanus* voorkomt. In het noorden van Zwitserland komt *salicarius* voor, die in aantal afneemt, net als in aangrenzend Duitsland. De auteur bepleit in dit stuk erkenning voor de twee ondersoorten die van elkaar verschillen door geluid, doordat *montanus* iets groter is en misschien belangrijk: regelmatig in nestkasten broedt.

Tabel 1. Trend van de Matkop in enkele Europese landen.

**Parus montanus montanus*, de daar onderscheiden bergvorm.

Land (deel)	Seizoen	Periode	Index laatste jaar (start=100)	Bron
Groot Brittannië	Broedseizoen	1967-2023	4	www.bto.org
Duitsland	Broedseizoen	1990-2018	50	Kamp <i>et al.</i> 2021
België (Vlaanderen)	Broedseizoen	2007-2024	25	www.vlaanderen.be
Zweden	Broedseizoen	1975-2023	13	Green <i>et al.</i> 2024
Zweden	Winter	1975-2022	20	Green <i>et al.</i> 2024
Zwitserland*	Broedseizoen	1999-2012	150	Bauer 2013
Finland	Broedseizoen	1975-2020	33	Lehikoinen <i>et al.</i> 2024
Finland	Winter	1959-2020	13	Lehikoinen <i>et al.</i> 2024
Nederland	Broedseizoen (BMP)	1983-2024	25	www.sovon.nl
Nederland	Winter (PTT)	1980-2024	5	www.sovon.nl

Habitatverandering

Siriwardena (2004) constateerde voor Groot-Brittannië in de periode 1965-2000 een afname in agrarische- en bosproefvlakken, maar niet in natte habitats. Hij vond hiervoor geen oorzaak. Broughton (2024) meldde dat ruim twintig jaar later ook de natte habitats leegliepen en zag daarmee geen aanknopingspunten voor habitatverandering als oorzaak voor afname van de Matkop.

In Finland is bekeken of de mate van bosbedekking en de verandering daarin (kap) de aantalsveranderingen van Matkoppen konden verklaren op lijn-transecten die in 2006-11 en in 2012-2018 waren geteld in de broedtijd. Dit had als uitkomst dat op plekken met meer bos tijdens de eerste periode, er minder sprake was van afname dan op plekken waar toen ook al niet zoveel bos aanwezig was. De afname van bosoppervlak tussen de twee tellingen had geen invloed op het aantal Matkoppen in de latere telperiode. Bij wintertellingen in de periode 2004-2014 bleek dat op plekken met meer ouder bos in de buurt, de afname van Matkoppen minder sterk was dan op plekken met weinig oud bos (Lehikoinen *et al.* 2024). Kaalkap zou hierbij fungeren als stressfactor, bijvoorbeeld omdat kapvlaktes ertoe bijdragen dat dispersieafstanden toenemen (Kumpala *et al.* 2023). Daarnaast wees Lets onderzoek uit dat Matkoppen een lagere overleving hebben in jongere bossen dan in oudere (Cīrule *et al.* 2017). De afnemende jaarlijkse overleving van Finse Matkoppen in een geringde populatie tussen 1991 en 2018 (adulte mannen van 0,67 naar 0,55 en dito vrouwen van 0,62 naar 0,54) zou hiermee verband kunnen houden (Lehikoinen *et al.* 2024).

Dit is in contrast met de eerder genoemde situatie in Baden-Württemberg, waar stormvlaktes en bosregeneratie juist tot toename onder Matkoppen leidde. Uiteraard betreft dit verschillende bossystemen in een verschillend klimaat, waarbij een op het oog gelijke verandering andere gevolgen kan hebben. Voor Nederland bestaat er, net als in Groot-Brittannië en Duitsland, geen aanwijzing dat habitatverandering een rol speelt in de teloorgang van de Matkop.

Competitie met Kool- en Pimpelmees

In directe competitie om voedsel (zou dat in een natuurlijke situatie ooit voorkomen?) of een nestplaats leggen Matkoppen het af tegen Kool- en Pimpelmezen. In zijn onderzoek kreeg Maxwell (2002) in 30 gevallen Matkoppen zo gek dat ze een holte uithakten in de door hem tegen bomen geplaatste

vermolmdde stammetjes. In maar liefst 18 gevallen werden deze kort daarop overgenomen door een pimpelmeespaar en in twee gevallen door een Koolmees. Met name Pimpelmezen zouden een serieuze nestplaatsconcurrent kunnen zijn.

Siriwardena (2004) vond in onderzoeksplots in Groot-Brittannië een positief verband tussen het aantal Matkoppen en andere mezen, waardoor hij het onaannemelijk achtte competitie met deze mezen een probleem zou zijn voor Matkoppen. Ook in het eerder genoemde Finse onderzoek door Lehikoinen *et al.* (2024) werd geen toename van Kool- of Pimpelmees vastgesteld op transecten waar Matkoppen waren afgenomen. Deze bevindingen stemmen overeen met de analyse van de PTT-tellingen in Nederland. Het is niet aannemelijk dat competitie met andere mezen een rol speelt bij de achteruitgang van de Matkop.

Nest van Matkop in berkenstaak. Dit soort plekken moeten welhaast magneten zijn voor Grote Bonte Spechten. Boswachterij Ruinen, 6 april 2006 (Willem van Manen).

Predatie door Grote Bonte Spechten

Geen enkele grotere soort die de eieren of jongen van Matkoppen lust, zal problemen hebben om zich toegang te verschaffen tot het nest via het laagje dode boomschors. Dit maakt het soms lastig om de precieze predator te benoemen, maar Ludescher (1973) was er vrij zeker van dat de Grote Bonte Specht verantwoordelijk was voor het mislukken van 61% van de door hem gevolgde broedgevallen. Hij tekende daarbij aan dat hij niet wist of dit doelbewuste acties waren van de spechten of dat ze toevallig op matkopnesten stuitten.

Siriwardena (2004) onderzocht of een grotere dichtheid van de Grote Bonte Specht in Britse onderzoeksplots in jaar 1 leidde tot een lagere dichtheid van de Matkop in jaar 2, maar vond hierin geen relatie. Ook Lehikoinen *et al.* (2024) vond voor Finland geen relatie tussen afname van Matkop en het aantal Grote Bonte Spechten. Mij bevreemdt het dat in geen van deze onderzoeken de aantalsoename *an sich* is aangeroerd als indirecte aanwijzing voor toegenomen predatie. In Groot-Brittannië nam het aantal Grote Bonte Spechten tussen 1965 en 2010 namelijk vijfvoudig toe en bleef daarna stabiel (data.bto.org). De trend van de Grote Bonte Specht in Finland (Lehikoinen & Väisänen 2022) is veel minder eenduidig, vanwege sterke fluctuaties, mogelijk veroorzaakt doordat in noordelijke streken Grote Bonte Spechten sterk afhankelijk zijn van fluctuaties in aanbod van zaad van naaldbomen. Toch is er tussen de oogharen door een toename met ongeveer een factor drie te ontwaren. In de Nederlandse

PTT-gegevens is te zien hoe het aantal Grote Bonte Spechten op de telpunten waar ooit Matkoppen waren waargenomen, vervijfvoudigde, net als in Groot-Brittannië. Wanneer de belangrijkste predator dermate sterk toeneemt, is dat waarschijnlijk geen te verwaarlozen factor in de achteruitgang van Matkoppen.

Groepsgrootte

Matkoppen zijn normaal gesproken jaarrond territoriaal en zwerven 's winters in de territoria rond in paarverband. Niet zelden worden ze vergezeld van enkele juveniele vogels, al dan niet hun eigen jongen. De groepsgrootte is variabel en mogelijk zijn de groepen in het oosten van het verspreidingsgebied groter. Veelvoorkomende groepen bestaan uit 4-7 individuen (Broughton 2024).

Aantallen tot 24 Matkoppen op één telpunt, zoals die voorkomen in de PTT-tellingen zijn niet erg waarschijnlijk. Omdat de kleine groepjes Matkoppen soms (tijdelijk) opgaan in grotere gemengde mezensgroepen, is het goed mogelijk dat hierdoor teveel vogels in zo'n groep voor Matkop zijn uitgemaakt. Deze eventuele fouten komen te weinig voor om van invloed te zijn op de gevonden aantalsontwikkeling.

Van wintergroepen wordt gezegd dat ze bestaan omdat dit de manier is voor jonge individuen om meer kans te hebben op het verkrijgen van een territorium en/of een partner. De voordelen voor de volwassen territoriumbezitters bestaat uit grotere weerbaarheid tegen andere groepen en meer kans op vroegtijdig ontdekken van predatoren en voedselbronnen (Broughton 2024). Bij een populatie die wordt geconfronteerd met een afnemende hoeveelheid geschikt habitat zou in dit patroon geen verandering hoeven optreden. Zonder afname van geschikt habitat is het denkbaar dat de noodzaak voor groeperen kleiner wordt vanwege beschikbare onbezette territoria in de omgeving. De afnemende groepsgrootte in de PTT-tellingen zou hiermee kunnen samenhangen.

Conclusies

Matkoppen hebben een hoofdzakelijk boreale verspreiding, met die vreemde uitloper in het West-Europese laagland. Een voor Matkoppen waarschijnlijk belangrijk verschil tussen laaglandbebossing en taiga is de dichtheid van de Grote Bonte specht. De laatste komt in de taiga voor, zelfs tot op hoge breedte, maar de aantallen fluctueren sterk met de zaadcracht van naaldbomen (Rogacheva 1992) en de dichtheid is er veel lager. In Russisch Karelië bijvoorbeeld varieerde de dichtheid van de Grote Bonte Specht over de periode 1970-2023 in naaldbos tussen 0 en 14 paar/100 ha, gemiddeld ongeveer 4 paar/100 ha (Sokolov *et al.* 2013). In het laaglandbos van Białowieża werd in verschillende bostypes een dichtheid van 14-20 paar/100 ha vastgesteld (Wesołowski *et al.* 2015). In Drentse bossen is de dichtheid het laatste decennium vergelijkbaar met 9-18 paar/100 ha (van Dijk 2025).

Dat is niet altijd zo geweest. Tot pakweg 1850 was de landbouw op de zandgronden van Nederland, Duitsland en Polen grotendeels afhankelijk van schapenmest, waarbij de schapen alle drogere gronden buiten de beekdalen en akkers begraasden (Bouwer 1985, Schulze-Hagen 2004). Door mechanisatie en de uitvinding van kunstmest raakte dit systeem steeds meer in ongebruik. Hierdoor vielen enorme oppervlaktes heide vrij, die enerzijds werden omgezet in landbouwgrond en anderzijds werden ingeplant met bos. Voor Nederland betekende dit een ongeveer tienvoudige uitbreiding van het bosareaal tussen globaal 1890 en 1950. In het enorme bosareaal dat hierdoor was ontstaan, konden zich theoretisch al Matkoppen vestigen op het moment dat de stammetjes een diameter hadden van meer dan 7 cm (en een paar jaar dood waren). Op het moment waarop Matkoppen hun piekaantallen bereikten, waarschijnlijk tussen 1960 en 1970 (bto.org), waren Grote Bonte Spechten in veel bossen nog schaars. In Drenthe werden in bossen die tussen 1900 en 1950 waren aangeplant in 1975-80 dichtheden opgegeven van 1-5 paar/100 ha (van Dijk & van Os 1982). Deze dichtheid is een factor vijf lager dan tegenwoordig en komt overeen met de gemiddelde dichtheid in Russisch Karelië.

Zou het kunnen dat Matkoppen zich alleen in groot aantal konden vestigen in het West-Europese laagland vanwege de eeuwenlange kaalslag, gevolgd door plotselinge herbebossing? Dat ze vanwege hun ecologie geen bestaansmogelijkheid hebben in een omgeving met een stabiele en hoge predatorendichtheid, die normaal is in een gematigd klimaat? Dit zou een goede verklaring kunnen zijn voor de massale leegloop die momenteel plaatsvindt in een groot deel van Europa. Frappant is dat de Zwitserse Matkoppen, die meer genegen zijn om nestkasten te gebruiken, zich vooralsnog lijken te onttrekken aan afname.

Verder naar het noorden en oosten, in dit geval Finland en Estland, in bossen die meer weg hebben van Taiga, lijken Matkoppen aan andere mechanismes onderworpen te zijn. Daar zijn het, in tegenstelling tot West-Europa, juist de oudere bossystemen waar ze zich thuis lijken te voelen (Lehikoinen *et al.* 2024, Cirule *et al.* 2017). Waar regeneratie van bos op grote schaal hier de Matkoppen dus in de kaart lijkt te spelen, doet ze dat daar mogelijk de das om.

Het blijft onduidelijk hoe het met het West-Europese voorkomen van de Matkop was gesteld voorafgaand aan de massale bosuitbreidingen. De soort werd pas in 1827 voor het eerst onderscheiden

van de Glanskop, maar de verwijzing naar moeras in de namen (wetenschappelijk, Duits, Engels) van beide soorten doet vermoeden dat de beschrijvingen van voor 1827 niet alleen betrekking hadden op de Glanskop. In 1831 werd naast de bergvorm *montanus*, in Duitsland de laaglandvorm *salicarius* onderscheiden, wat expliciet verwijst naar wilgen. Hoe zagen die laaglandwilgenbossen er destijds uit? Waren deze voor Grote Bonte Spechten misschien niet aantrekkelijk? Dit is goed mogelijk in een periode waarin alle natuurlijke hulpbronnen tot op het bot werden geëxploiteerd. Noemenswaardig in dit verband is een recent onderzoek in Zuid-Hollandse grienden, waar de Matkop minder snel lijkt te verdwijnen dan elders in Nederland. Hier waren in 2023-25 14 van 32 broedpogingen succesvol, waarbij de helft van de mislukkingen op het conto van de Grote Bonte Specht kon worden bijgeschreven. Het uit beheer nemen van grienden en de daarmee samenhangende toename van Grote Bonte Specht wordt hier gezien als de grootste bedreiging voor de Matkop (pers. mededeling Cornelis Fokker).

Tenslotte is dit een verhaal dat vooral gebaseerd is op correlaties, niet op harde, oorzakelijke verbanden. We beschikken dan wel over trends, maar gegevens over broedbiologie en overleving van niet-nestkastbroedende bosvogels zijn zeldzaam. De kans dat we dit voor de Matkop nog recht kunnen trekken is nihil. Mocht je er nog één tegenkomen, dan zou het zelfs je laatste kunnen zijn. Er zijn echter nog voldoende soorten bosvogels waarvoor het niet te laat is en waaraan we nog prima een onderzoek kunnen starten. Wie pakke deze handschoenen op?

Dankwoord

Met dank aan Cornelis Fokker, die zijn nestgegevens met me deelde en aan Griet Nijs, die me attendeerde op de Vlaamse indexen. Verder dank aan Bas Hissel, die een eerste versie van dit verhaal zuiverde van ongerechtigheden en aan Harvey van Diek voor het leveren van de foto's.

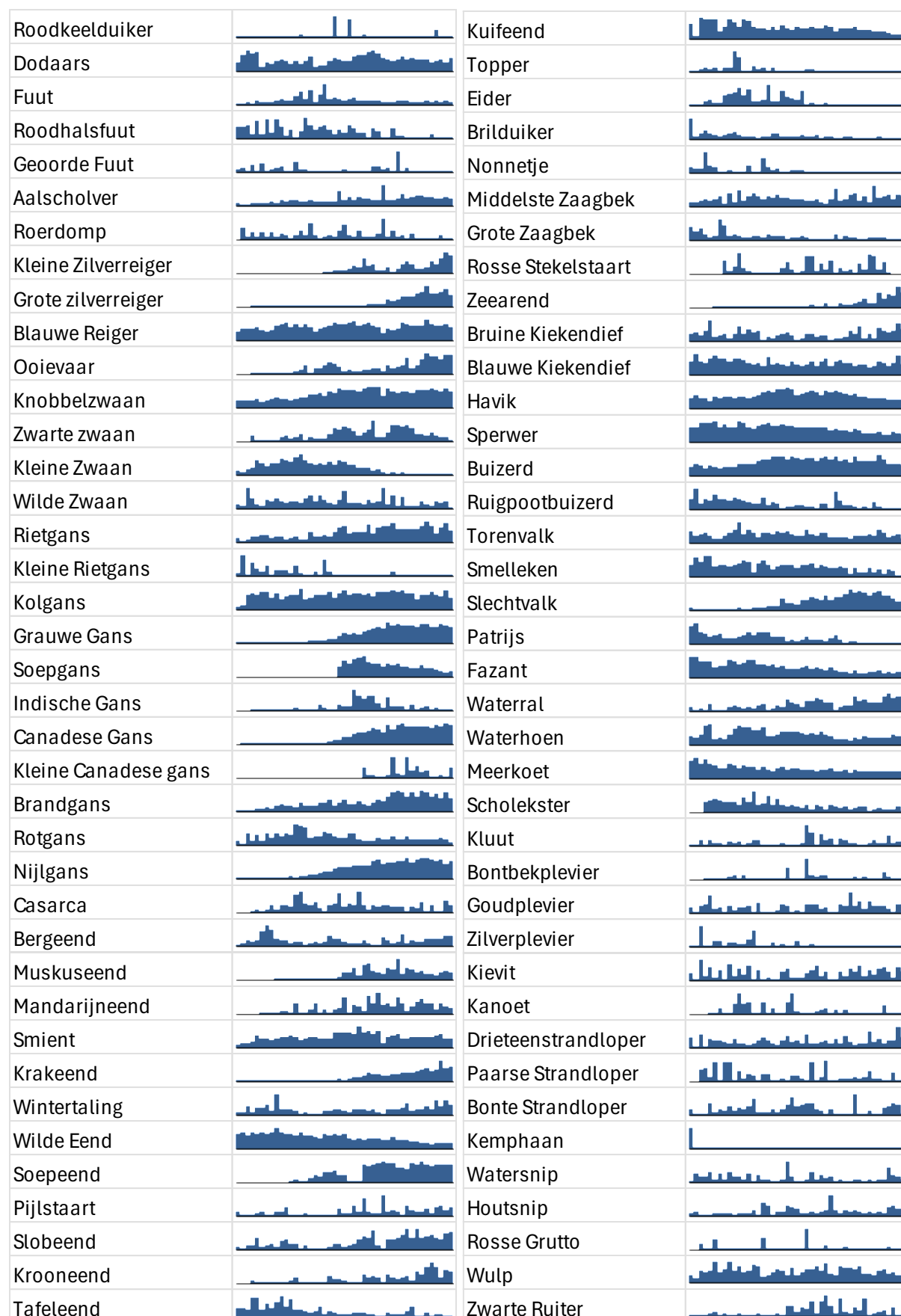

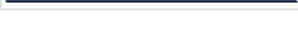
De verschillen met Glanskop zijn gering en geen wonder dat de twee soorten pas in 1827 werden onderscheiden. Millingerwaard, Kekerdom, 18 november 2022 (Harvey van Diek).

Literatuur

- Bauer H. 2013. Zur Notwendigkeit einer differenzierten Betrachtung von "Alpenmeise" und "Weidenmeise". Vogelwarte. 51. 200-204.
- Bouwer K. 1985. Cultuurlandschap. In: De geschiedenis van Drenthe: 91-137. Provinciaal bestuur van Drenthe, Assen.
- Broughton. R.K. 2024. The Marsh Tit and the Willow Tit. T & A D Poyser, London.
- Bult H. 2018. Matkop *Poecile montanus*. Pp. 414-415. in: Sovon Vogelonderzoek Nederland 2018. Vogelatlas van Nederland. Kosmos-Uitgevers, Utrecht/Antwerpen.
- Cirule D., Krama T., Krams R., Elferts D., Kaasik A., Rantala M.J., Mierauskas P., Luoto S. & Krams I.A. 2017. Habitat quality affects stress responses and survival in a bird wintering under extremely low ambient temperatures. Sci Nat 104: 99.
- Van Dijk A.J. 2025. Van Korhoen tot Kraanvogel. Zestig jaar broedvogels tellen in Zuidwest-Drenthe. Uitgeverij Noordboek, Gorredijk.
- Van Dijk A.J. & van Os B.L.J. 1982. Vogels van Drenthe. Van Gorcum, Assen.
- Glutz von Blotzheim U.N. & Bauer K.M. 1993. Handbuch der Vögel Mitteleuropas. Band 13/4. AULA-Verlag, Wiesbaden.
- Green M., Haas F. & Lindström Å. 2024. Övervakning av fåglarnas populationsutveckling: Årsrapport för 2023.
- Kamp J., Frank C., Trautmann S., Busch M., Dröschmeister R., Flade M., Gerlach M., Karthäuser J., Kunz F., Mitschke A., Schwarz J., & Sudfeldt C. 2021. Population trends of common breeding birds in Germany 1990–2018. Journal of Ornithology 162: 1-15.
- Lehikoinen A. & Väisänen R.A. 2022. Pesivien maalintujen kannanmuutokset Suomessa 1975–2022. Linnut-Vuosikirja 2022: 14-29.
- Lehikoinen A., Pakanen V.M., Kivinen S., Kumpula S., Lehto V., Rytkönen S., Votka E., Virkkala R. & Orell M. 2024. Population collapse of a common forest passerine in northern Europe as a consequence of habitat loss and decreased adult survival. Forest Ecology and Management 572: 1-8.
- Ludescher F.B. 1973. Sumpffmeise (*Parus p. palustris* L.) und Weidenmeise (*P. montanus salicarius* Br) als sympatrische Zwillingarten. Journal für Ornithologie 114: 3-56.
- Kumpula S., Votka E., Orell M. & Rytkönen S. 2023. Effects of forest management on the spatial distribution of the willow tit (*Poecile montanus*). Forest Ecology and Management 529: 2-11.
- Maxwell J. 2002 Nest-site competition with blue tits and great tits as a possible cause of declines in willow tit numbers: observations in the Clyde area. Glasgow Naturalis 24: 47-50.
- Rogacheva H. 1992. The birds of Central Siberia. Husum Druck- und Verlagsgesellschaft & Co., Husum: 377-379.
- Schulze-Hagen K. 2004. Allmenden und ihr Vogelreichtum – Wandel von Landschaft, Landwirtschaft und Avifauna in den letzten 250 Jahren. Charadrius 40: 97-121.
- Siriwardena G.M. 2004 Possible roles of habitat, competition and avian nest predation in the decline of the Willow Tit *Parus montanus* in Britain. Bird Study, 51: 193-202.
- Sokolov L.V., Shapoval A.P. & Yakovleva M.V. 2013. Long-term monitoring of Great Spotted Woodpecker
- Dendrocopos major* irruptions in the Baltic region and Karelia. Avian Ecol. Behav. 24: 3–33.
- Straub F. 2013. Profiteurin von Sturmereignissen: Arealexpansion und Bestandsentwicklung der Weidenmeise *Parus montanus* im zentralen Baden-Württemberg. Ornithol. Jh. Bad.-Württ. 29, Heft 1: 51-74.
- Wesołowski T., Czeszczewik D., Hebda G., Maziarz M., Mitrus C. & Rowiński P. 2015. 40 Years of Breeding Bird Community Dynamics in a Primeval Temperate Forest (Białowieża National Park, Poland). Acta Ornithologica 50: 95-120.

Bijlage: PTT-trends, berekend met TRIM door het CBS. De grafiekjes lopen van 1980-2023 en de x-as kruist de y-as bij nul.

Tureluur		Grote Lijster	
Groenpootruiter		Tjiftjaf	
Witgat		Goudhaan	
Steenloper		Vuurgoudhaan	
Kokmeeuw		Baardman	
Stormmeeuw		Staartmees	
Kleine Mantelmeeuw		Glanskop	
Zilvermeeuw		Matkop	
Pontische meeuw		Kuifmees	
Grote Mantelmeeuw		Zwarte Mees	
Stadsduif		Pimpelmees	
Holenduif		Koolmees	
Houtduif		Boomklever	
Turkse Tortel		Boomkruiper	
Halsbandparkiet		Klapekster	
Steenuil		Gaai	
Ransuil		Ekster	
IJsvogel		Kauw	
Groene Specht		Roek	
Zwarte Specht		Zwarte Kraai	
Grote Bonte Specht		Bonte Kraai	
Middelste bonte specht		Raaf	
Kleine bonte specht		Spreeuw	
Boomleeuwerik		Huismus	
Veldleeuwerik		Ringmus	
Strandleeuwerik		Vink	
Graspieper		Keep	
Waterpieper		Groenling	
Oeverpieper		Putter	
Grote Gele Kwikstaart		Sijs	
Witte Kwikstaart		Kneu	
Winterkoning		Frater	
Heggenmus		Barmsijs	
Roodborst		Kruisbek	
Roodborsttapuit		Goudvink	
Merel		Appelvink	
Kramsvogel		Sneeuwgors	
Zanglijster		Geelgors	
Koperwiek		Rietgors	